

-аналіз шаріату як комплексу моральних законів, його відмінності та спільні риси із загальнолюдськими нормами моралі і гуманістичними принципами сучасності;

-естетика сучасного ісламу, її відображення у мистецтві в ісламських регіонах України;

-співвідношення релігійної (мусульманської) та етнічної ідентифікації у самосвідомості народів;

-політичні аспекти активізації ісламу в Україні, його зв'язки з закордоном; чи існує в Україні основа для ісламського фундаменталізму;

-внутрішнє релігійне життя мусульманських спільнот в Україні: структура й діяльність сучасних муфтіятів, ісламські видавництва в країні, ісламські партії і громадські організації, мусульманська духовна освіта в Україні та її зв'язок із закордонними центрами, регіональні параметри поширення ісламу в країні;

-діалог, конфронтація і консенсус між ісламом та іншими релігіями в Україні.

Безперечно, ми можемо прогнозувати піднесення авторитету ісламу. Проте на першому плані залишається питання неподоланих суперечностей всередині мусульманського світу, а також і всередині будь-якого мусульманського етносу. Цей момент набуває особливого загострення у зв'язку з соціальними протиріччями, політичними розбіжностями, конкуренцією, проявами взаємної недовіри, заздрощів, що водночас викликає надзвичайну залежність від "центру", який вміло використовує суперечності між мільйонними, відмінними між собою, масами його підлеглих з метою задоволення власних інтересів.

*О.Н.Саган**

ПРАВОСЛАВ'Я Й ІСЛАМ: ДО ПРОБЛЕМИ БОГОСЛОВСЬКОГО ДІАЛОГУ

Проблема мирного співіснування православних і мусульман є надзвичайно важливою для України. Православ'я – найбільша конфесія країни. Поступово на лідируючі позиції виходить й іслам – його апологетів тут нараховується понад мільйон і ця цифра має

* Старший науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, кандидат філософських наук.

тенденцію до росту. Проте, якщо православ'я є достатньо вивченим в Україні, то систематичне дослідження віровчення і практики ісламу лише розпочинається. Це пов'язано передусім з тим, що довгий час (принаймні за часів радянського тоталітаризму) спостерігалось певне нехтування в Україні ісламознавчим напрямом. Вважалося, що масове переселення кримських татар, ліквідація мусульманських осередків в Києві та практична локалізація мусульманського життя в Донецькому регіоні нівелювала проблему дослідження ісламу.

Нині ж перед українськими релігієзнавцями стоїть кілька завдань, а саме дослідження: інституційного становлення і розвитку мусульманських громад на теренах України; особливостей (якщо такі були) місцевого розвитку мусульманського віровчення і практики; сучасного стану ісламського руху в країні; можливостей і особливостей налагодження міжконфесійного діалогу ісламу з іншими релігійними спільнотами, конфесіями та Церквами.

Зважаючи на гостре міжконфесійне протистояння, яке спостерігається сьогодні у світі між ісламом на іншими релігійними напрямками, вважаємо вивчення шляхів можливого встановлення і практичного сприяння релігійному діалогу між православ'ям та ісламом одним із пріоритетних для українського релігієзнавства. Тим більше, що, на наш погляд, ці конфесії мають багато спільного, перш за все у своїх підходах до витлумачення можливостей розвитку віровчення і культової практики. Адже із християнських конфесій лише православ'я відзначається крайнім консерватизмом в питаннях розвитку свого віровчення і внесення змін в обрядову практику. Саме цим воно дуже близьке до ісламу, який теж розглядає будь-яке нововведення як відхилення від істини. Але слід визнати, що православ'я не стільки не хоче, скільки не може активно реформувати своє віровчення і культ. Ісламське богослов'я, попри свою консервативність, має активні позиції в залученні до своїх проектів коштів провідних ісламських країн. Тому не дивно, що, йдучи за результатом, нинішні ісламські організації намагаються урізноманітнити форми і методи діяльності із вірними, залучаючи для цього найновіші методи впливу.

Ми також повинні пам'ятати, що, незважаючи на певну близькість віровчення (чи, принаймні, базових підходів до останнього), православ'я й іслам мають гострі протиріччя, багато із яких є об'єктивними і носять переважно політичний характер. Це пов'язано із тим, що саме Східне християнство перше стало на

шляху експансивній політиці молодого халіфату. Опір візантійців, побудова на місці християнської ісламської імперії, що, окрім арабської, активно залучала до себе і залишки культури християнської, проживання православних під протекторатом мусульман та багато інших факторів вплинули на формування основних моделей ісламо-православних взаємовідносин. На жаль, більшість праць як православних (християнських в цілому), так і мусульманських богословів присвячені переважно критиці своїх опонентів, що негативно впливає на формування терпимих взаємовідносин між релігіями. Тут достатньо згадати твори Івана Дамаскіна ("Бесіда християннина із сарацином", "Про ересі" та ін.), Теофана Сповідника ("Про Мухаммеда"), Григорія Палами ("Лист своїй Церкві", "Диспут із хіонами"), Томомс Константинопольського Собору 1180 р. та багато інших богословських й полемічних творів, щоб зрозуміти рівень накалу теоретичних дискусій, не говорячи вже про реальну і часто жорстоку практику.

Як відомо, існують досить різноманітні фактори, які впливають на характер співіснування названих релігійних напрямів. А це: місіонерська чи контрмісіонерська робота; екстраполяція католицько-ісламських чи протестантсько-ісламських відносин на православно-ісламські; фінансування третіми силами певних релігійних проєктів; існуючі на певній території традиції; віровчення, яке забороняє/дозволяє спілкування із іновірними, відшукування і відповідне витрактування у Біблії та Корані закликів і висловлювань щодо терпимості/нетерпимості до інших релігій тощо. Православно-мусульманському діалогу значно перешкоджає і той факт, що більшість християн не надто серйозно відносяться до тих принципів благочестивої поведінки, які вони заперечують в теорії, але часто терпимо ставлять де-факто (евтаназія, гомосексуалізм, перелюб, аборти тощо). Тому первісне терпиме ставлення до "людей Писання" (християни й іудеї) починає, з мірою заглиблення нинішнього американо-ісламського (або, ширше, прозахідно-ісламського) протистояння, поступово змінюватися на вороже. Ми можемо також стверджувати, що пересічний мусульманин в Україні більш тісно прив'язаний до своєї релігійної громади, аніж пересічний православний. Тому звичне для українців "православний взагалі" просто неможливе для мусульман, де важко собі уявити "мусульманина взагалі".

В проєкції нашої теми головну увагу слід зосередити саме на тих богословських аспектах у віровченні обох конфесій, які

дозволятимуть якщо не розвивати, то принаймні не припиняти православно-ісламський діалог (зокрема в Україні). Відзначимо, що ця тема є надзвичайно болюча для різних напрямів мусульманства – і екстремісти, і помірковані мусульмани, які виступають за міжконфесійний діалог, з Кораном в руках доводять свою правоту. До речі, християни теж стикаються із такою ж ситуацією, коли священні тексти не піддаються однозначній інтерпретації. Тому важливим є те, яке витрактування Святого Письма візьме вверх у тих мусульманських організаціях, які є в Україні. Тобто, що самі мусульмани назвуть і утвердять як "істинний" іслам.

Слід зауважити, що, окрім дійсних історичних фактів, на сьогодні накопичилося достатньо багато міфів щодо православно-ісламських відносин, зокрема щодо запровадження утисків на релігійному ґрунті як з одного, так і з іншого боку. Адже християнські держави й ісламські халіфати в часи свого розквіту пережили різні періоди у ставленні до іновірців. Нинішнє піднімання (використання) цих фактів і керування у своїй діяльності певними міфологемами призведе лише до загострення ситуації. А це особливо небезпечно у нинішніх електризованих щодо ісламського фактору умовах не лише у світі, але й Україні.

Ми також ж виходимо з того, що в ісламському вченні закладений великий моральний потенціал, який збігається із ідеалом православного віруючого за своєю суттю – беззастережне служіння Богу. А тому у православно-ісламських відносинах існує значний змістовний базис, який не лише робить можливим діалог обох релігій, але й ставить іслам, як уже згадувалося вище, на дуже близькі позиції саме до православ'я. Принаймні прямих антихристиянських випадів, як це поширено в іудейському Талмуді, в ісламі немає. Це можна назвати "суперекуменізмом" – на відміну від простого екуменізму як діалогу між християнськими конфесіями. Крім того, з'ясування спільних рис цих двох релігій – це та межа, яку не слід переступати в православно-мусульманському діалозі. З точки зору православ'я, іслам – це Старий Заповіт, що зупинений на порозі Нового.

Пошук компромісу, навіть не в значенні згадуваного вище "суперекуменізму", а в перспективі можливості/неможливості співпраці у різних сферах, в т.ч. й богослов'ї, існує у православно-ісламських відносинах достатньо давно. Тому українським релігієзнавцям слід враховувати перш за все досвід релігієзнавців та богословів із тих християнських країн, які віддавна мають тісні

контакти з ісламом, досвід налагодження мирних взаємин із цією конфесією. Перш за все нам слід не лише активно вивчати богословський доробок інших Церков (а в цьому цінним є досвід тих архиєреїв, які працювали в умовах переважання мусульманського чинника), але й, враховуючи власні традиції вирішення конфліктів та мирного співіснування українців-християн із мусульманами.

Отже, які можуть бути точки співпраці на доктринальному рівні? Тут, на наш погляд, доцільно використати методика, подану професором Папського інституту ісламознавства, консультантом Папської ради із міжрелігійного діалогу Морісом Бормансом,¹ але застосувати її в ретроспективі православно-мусульманських відносин. Перш за все міжконфесійний діалог повинен базуватися на тих вихідних позиціях, що і мусульмани, і православні вірять в єдиного Бога, живого і суцього, милосердного і всемогутнього, в Його духовне воїнство, у вічне життя, яке буде після смерті й воскресіння. Обидві релігії стверджують, що Бог послав на Землю пророків і передав через них своє Об'явлення (Священні книги). Лише визнання людиною цього Об'явлення і прийняття його як імперативу власної поведінки є "праведним" шляхом, що веде до безсмертя.

Православні повинні також враховувати те, що у Біблії Господь каже Агарі: "Сильно розмножу потомство твоє, і через безліч воно буде незлічене" (Бут. 16:10). Отже, про мусульман слід говорити як про народ благочестивий, оскільки нечестивих Господь розмножувати не стане. В іншому місці Господь, промовляючи до Авраама, каже, що Він буде Богом для нього і його нащадків (Бут 17:7). Отже, сини Ісаака та Ісмаїла будуть синами Бога. І далі читаємо: "А щодо Ісмаїла, Я послухав тебе: Ось Я поблагословлю його, і вчиню його плідним, і дуже-дуже розмножу його" (Бут. 17:20). Це теж вказує на божественне походження ісламу, а, отже, Муххамед – посланець Бога.

Мусульманські богослови справедливо вказують, і деякі християнські теологи погоджуються в цьому, що вказівку на Муххамеда можна віднайти і в книзі Повторення Закону (Втор. 15,18). Так, в християнстві традиційно вважається, що слова Господа до Мойсея: "Поставлю Пророка для них, з-поміж їхніх братів, Такого, як ти...", - стосуються лише Ісуса Христа. Детальніший

¹ Дет. див.: Борманс М. Две религии: общие доктринальные основания и точки соприкосновения в различных общественных сферах // Христиане и мусульмане: проблемы диалога. – М., – С. 533-551.

аналіз дозволяє віднести ці слова й до Муххамеда. Адже Мойсей і Муххамед народилися як звичайні люди, на відміну від Христа. Мойсей і Муххамед сформували величезні громади, які прийняли їх пророчі місії і жили за Господніми заповідями, що були викладені в Писанні, вже за життя цих пророків. Християнство ж зорганізувалося вже після смерті Ісуса Його учнями, які керувалися Духом Божим. Мойсей і Муххамед померли у поважному віці своєю смертю. Ісус помер мученицьки за гріхи всього людства. І, нарешті, Ісус є другим Адамом, оскільки в нього особлива місія, а Мойсей і Муххамед були звичайними людьми, які несли приблизно однакові місії – передачу народу Божому Закону.

В Корані неодноразово зустрічаються імена і події, які описані в Біблії. Це і П'ятикнижжя, багато подій із якого буквально накладаються на текст Корану, імена пророків, події із життя старозавітних народів і, нарешті, архангел Гавриїл (Джабриїл), який передав через Мухаммеда текст цього Святого Письма. Безсумнівно, що Коран не буквально повторяє Біблію. Багато одних й тих же подій висвітлюються по-різному. Коран навіть оперує апокрифічними даними, особливо щодо того, що стосується Ісуса Христа. Відомо багато висловів Мухаммеда, в яких він високо оцінював Біблію і посилався на неї як на авторитетне джерело (Див.: Коран: 4:136; 5:48-52; 5:65-68 та ін.). Більше того, можна стверджувати, що Мухаммед твердо вірив в те, що Старий Завіт і Євангелія Нового Завіту є справжнім Словом Божим. Але він також твердо вважав, що іудейсько-християнське Святе Письмо є свідченням істинності написаного в Корані.

Ми можемо виділити (зважаючи на обсяги статті – лише тезисно) такі підходи до базових постулатів віровчення:

- Бог єдиний, живий і суцільний. Про це говориться у християнському Символі віри ("Вірую в єдиного Бога Отця...") та Біблії: "Господь, Бог наш – Господь один!" (Втор. 6:4); "Один Господь, одна віра, одне хрещення" (Еф. 4:5-6) та ін. Про це ж говориться і в мусульманському віровченні, зокрема в шагаді ("Немає Бога, окрім Аллаха і Мухаммед пророк його).

- Бог – Творець Неба і Землі. Поряд із констатацією цього факту (Біблія – Бут. 1:1, Коран – 2:159) віруючий захоплюється творінням Божим: "То добре, щоб дякувати Господу і виспівувати Ймення Твоє" (Пс 92: 2).

- Бог любить людей, Він Той, хто прощає і милує (Коран – 4:86 та 72:28; Біблія – Пс 33: 13-15, Рим 8: 28-31, Пс 93: 1-3 та ін.). Саме

тому і православні, і мусульмани не бояться визнавати свій гріх, оскільки, як сказано в Корані: "Людина створена такою, яка вагається" (70:19).

- Бога слід прославляти і вшановувати (Коран – 24:35 та 6:59; Біблія – Євр. 11:6, Пс 93: 4-5, Пс 119: 33-34, Еф 3:9 та ін.).

- Бог посилає пророків. Адже серед Расулів, які несли народу слово Аллаха, особливо виділяються Ісус Христос (Ісса) і Діва Марія (Мар'ям).

- Бог в ході історії розмовляв із людьми (Біблія – Євр 1:1; Коран – 42:51).

Можна називати ще цілу низку близьких за змістом віроповчальних положень. Таким чином, ми можемо констатувати, що існує фундаментальна спільність основних віроповчальних цінностей, що проповідуються православ'ям та ісламом. А тому існує основа для систематичного діалогу цих релігій. Тим більше, як це твердять провідні християнські та мусульманські богослови, цим релігіям нині нічого ділити перед загрозою викликів сучасного світу, коли процеси глобалізму та морального занепаду захоплюють все більшу частину людства.